

Papházi Tibor

Nőkkel kapcsolatos témák társadalomtudományi közleményekben

A társadalomtudományi szakmai közleményekben a nőkhöz kapcsolódó írások megjelenése két szempontból vizsgálható: adott témák, kérdésfeltevések milyen értelemben/mélységben érintik a nőket, illetve a témákhoz tartozó cikkek szerzői között milyen gyakorisággal fordulnak elő nők. E kérdéskörök felderítéséhez két szakmai folyóiratot vizsgáltunk meg, és két tanulmánykötet formájában közreadott periodikát, amelyek megjelenésében rendszeresség mutatkozik. A szakmai folyóiratok a Szociológiai Szemle és a Demográfia voltak, a könyv alakban megjelenők pedig a Szerepváltozások és a Társadalmi Riport kötetei. Mind a négy kiadvány tartalomjegyzékei és nagyrészt maguk a vonatkozó tanulmányok is megtalálhatók az interneten. Mind-egyik periodika hosszú évekre nyúlik vissza; a Szociológiai Szemle a hazai szociológusok folyóirata, amely általános jellegű, ezzel szemben a Demográfia speciálisabb, pont annak a műhelynek a munkásságát jeleníti meg, amely napjainkban a családdal összefüggő, így a nőkkel is kapcsolatos témák egyik legfontosabb kutatóhelye. Ehhez hasonlóan a Társadalmi Riport a hazai szociológiai kérdésfeltevések változásainak alkalmas megjelenítője, a Szerepváltozások kötet-sorozat pedig kifejezetten nőkre irányul. A vizsgálatra minisztériumi együttműködésben került sor, amely alapvetően a család és média kapcsolatát célozta, ennek leágazásaként vetődött fel a nőkhöz kapcsolódó szakmai cikkek megfigyelése egy esetleges későbbi, esélyegyenlőségre irányuló, elmélyültebb vizsgálat előkészítése céljából.

A publicisztikai írásokkal ellentétben, amelyekben a cikk tartalma a cím alapján nem mindig állapítható meg, a tudományos közlemények témája a címből vagy alcímből szinte mindig egyértelműen kiderül. Elemzésünkhöz ezért legyűjtöttük a megjelenés helyéről a tanulmányok szerzőjét (szerzőit), a címet, valamint a megjelenés idejét. Ezekből megállapítottuk a témát, amelyeket kód kategóriák alapján csoportokba rendeztünk, és kódoltuk a szerző nemét is. A folyóiratcikkeket akkor választottuk

ki, ha legalább érintőlegesen nőkre, családra, gyermekvállalásra, párkapcsolatra irányultak, megközelítésmódjukban megjelentek a nemek, illetve nemek szerinti bontást tartalmaztak. Előfordult, hogy egy tanulmány több területhez is besorolható volt, ekkor vegyes csoport létrehozása helyett a legjellemzőbbnek ítélt kategóriába soroltuk be. Elméletileg lehetséges, hogy olyan tanulmányok is kapcsolhatók a nő kérdésköréhez, amelyeknél a cím nem utal erre. Azonban a vizsgált periodikák anyagait és a kiválasztott, több mint 200 tanulmányt végigolvasni jelen áttekintésünk keretében nem volt lehetőségünk, ezért az eredmények csak hipotézisként értékelhetők egy esetleges későbbi kutatás során, amely a nőkhöz kapcsolódó témák tekintetében, illetve a társadalmi nemek problémakörében törekszik részletesebben vizsgálni.

A négy szakmai kiadványsorozatot külön vesszük szemügyre, aminek oka az egyes periodikák eltérő jellege. Az elemzésre kerülő tanulmány-címek között a folyóiratokban nem vettük figyelembe a recenziókat, konferenciaismertetőket, az 1990 előtti időszakra irányuló történeti tárgyú, a külföldi témájú és szerzőségű anyagokat. Kihagytunk egy intézményre irányuló és egy büntetőjogi tanulmányt is a vizsgáldásból.

A Szociológiai Szemle 1990 és 2012 között publikált anyagai találhatóak meg az interneten. A folyóiratban 34 olyan tanulmányt találtunk ebből az időszakból, amelyek a cím alapján nőkhöz kapcsolhatók voltak. A tanulmányokat az alábbiak szerint csoportosítottuk kategóriákba:

- család, családpolitika, családbomlás, válás, élettársi kapcsolatok
- termékenység, gyermekvállalás, anyaság, szülés, születés, kisgyermek
- munka, karrier, vezetés, háztartási munka
- házasság, párvalasztás, párkapcsolat, ismerkedés
- nemek, nemi szerepek, gender, azonos neműek, emancipáció
- egyéb, nem besorolt.

Ha megvizsgáljuk az egyes témák előfordulásait, azt láthatjuk, hogy leggyakrabban a társadalmi nemekkel összefüggő, valamint a munkára, vezetésre, karrierre irányuló kérdésfeltevések szerepelnek a tanulmányokban, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy ezek egyszerre is jelentkeznek. (Ld. Nagy Beáta: Nők a vezetésben és Tóth Olga: Attitűdváltozások a női munkavállalás megítélésében c. munkáját.)

Ugyancsak gyakoriak a termékenység, születéssel összefüggő tanulmányok és a házassággal, párválasztással foglalkozó témák is (1. táblázat). Családdal, családpolitikával kapcsolatban mindössze három írást találtunk ebben az időszakban, az egyetlen nem besorolt tanulmány Tóth Olga sajtóelemzése a Nők Lapja cikkeire vonatkozóan (Szociológiai Szemle: Tóth 2001/1). A szerzőket a házasság és a párválasztás témája is kiemelkedően foglalkoztatta. Megemlíjtük, hogy több tanulmány nemcsak egy, nőkre irányuló területtel foglalkozott, hanem például a munkavállalás és a gyermekvállalás kapcsolatát is érintette (ld. pl. Szociológiai Szemle: Nagy Beáta 2009/3).

A Szociológiai Szemle 34 cikkét lehetőségünk volt abból a szempontból is megvizsgálni, hogy az egyes témákon belül a tanulmány mennyire fókuszál a nőkre. Azt tapasztalhatjuk, hogy a tanulmányoknak pont a fele, 17 db az, amelyik kimon-dottan valamely, nőkre vonatkozó kérdésfeltevést vizsgál, leggyakrabban a munkavállalással, karrierrel, vezetéssel összefüggésben és a nemekre irányuló vizsgálat esetében. Tíz olyan tanulmányt azonosítottunk be, amelyekben a nőkre irányuló vizsgálat kiterjedt a férfiakra is, mert pl. olyan adatbázist dolgozott fel a szerző, amelyben a nemi bontás szerinti elemzés kiterjedt nemcsak a női, hanem a férfi megoszlások vizsgálatára is. Hat olyan tanulmány is

kimutatható, amely csak áttételesen kapcsolódik a nőkhöz, ebből öt a házassággal, párkapcsolatokkal foglalkozik, de ezen belül nem emel ki férfiakat és nőket, az elemzés nem irányul kifejezetten a nemekre. Egy tanulmány kérdésfeltevése az azonos neműek partnerkapcsolataira irányul (Szociológiai Szemle: Takács Judit – Szalma Ivett 2012/1), ezért a nőkre való irányultság szerint ezt nem tudtuk egyértelműen besorolni.

Ha időben vizsgálódunk, azt állapíthatjuk meg, hogy a nemek kérdésköre, illetve a nőkre irányuló vizsgálat a Szociológiai Szemle cikkeiben már a 90-es évek első felében megjelenik, bár, mint láttuk, eleinte főleg a munkavállalással, vezetővé válással, karrierkérdésekkel összefüggésben. A címében is tisztán gender témájú cikk először 1997-ben jelenik meg ebben a folyóiratban (Szociológiai Szemle: Asztalos-Morell Ildikó 1997/3), a szerző még az Uppsalai Egyetemről jegyzi a munkáját. A következő ilyen jellegű tanulmány is részben külföldhöz, a Dartmouth College-hoz kötődik (Szociológiai Szemle: Fodor Éva 2003/1). A társadalmi nemekkel összefüggő tanulmányok súlypontja azonban a Szociológiai Szemlében a 2000-es évek 2. felére esik, 2006 és 2012 között 5 ilyen írást találtunk, ideértve Takács Judit és Szalma Ivett említett tanulmányát is.

1997-ben jelenik meg az első kötet a Szerepváltozások című sorozatnak, amely 2011-ig – nem rendszeresen – 6 könyvben adott közre tanulmányokat, amelyek mindegyike valamely, nőkkel kapcsolatos témakörben íródott, így valamennyit úgy tekinthetjük, mint nőkre irányuló kérdésfeltevést. Ebben a hat könyvben 75 nőikkel kapcsolatos, kifejezetten nőkre irányuló tanulmány szerepel, a Szociológiai Szemléhez képest a lehetséges témák sokkal szélesebb körét átfogva (1. ábra).

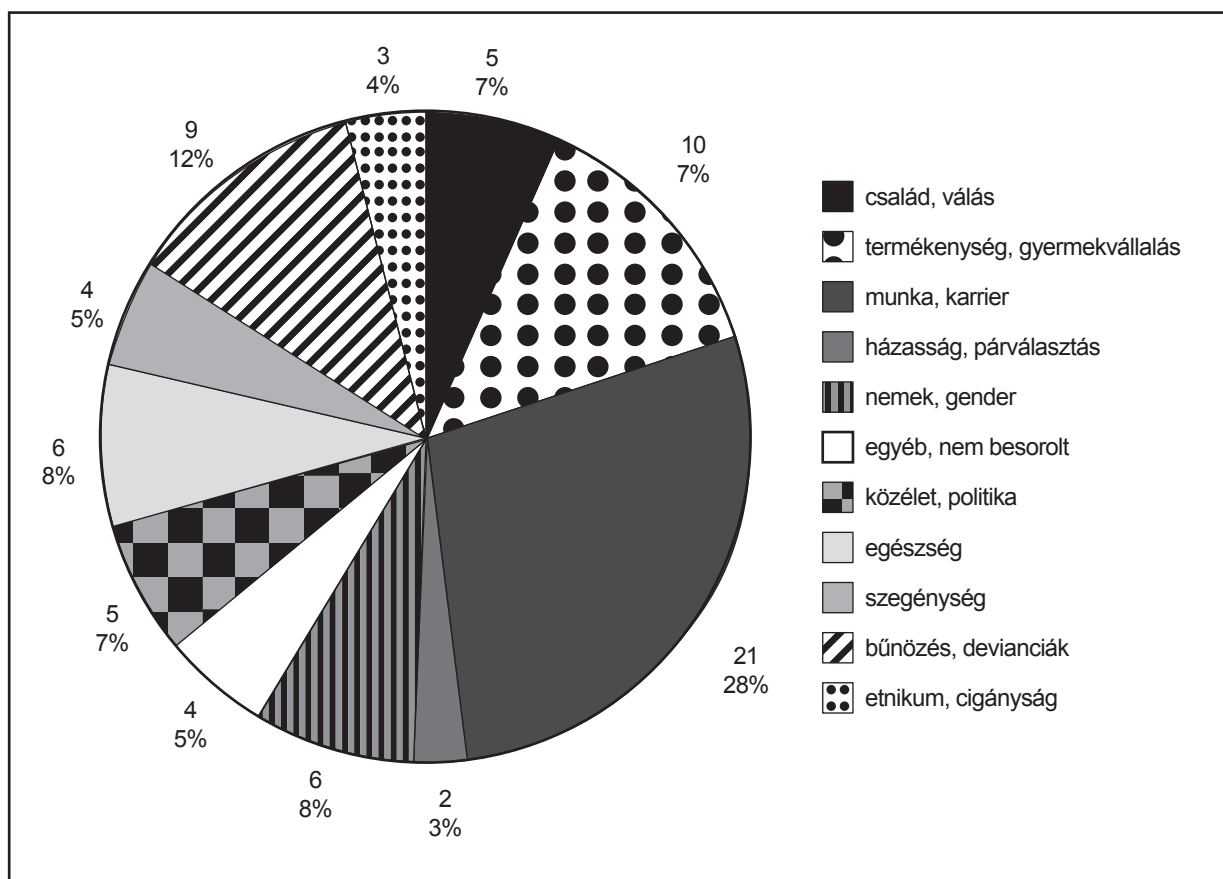
1. táblázat

A Szociológiai Szemle nőkkel kapcsolatos témái, 1990–2012

Téma	Vonatkozó tanulmányok száma (db)	%
Család, válás	3	8,8%
Termékenység, gyermekvállalás	7	20,6%
Munka, karrier	8	23,5%
Házasság, párválasztás	7	20,6%
Nemek, gender	8	23,5%
Egyéb, nem besorolt	1	2,9%
Összesen	34	100,0%

1. ábra

A Szerepváltozások c. kiadványsorozat témái, 1997–2011*

*A diagramon belül a felső szám a témához tartozó tanulmányok számát jelenti, az alsó a téma arányát az összes tanulmány %-ában.

Az 1. ábrában az első hat kategória megegyezik a Szociológiai Szemle tartalmával, emiatt az egyéb kategória nem a legutolsó 11., hanem maradt a 6. Látható, hogy a leggyakoribb téma a Szerepváltozások esetében is a munka és a karrier, valamivel magasabb arányban (28,0%), mint a Szociológiai Szemle esetében tapasztalható volt. Ezzel szemben a második a termékenység és gyermekvállalás témájához sorolható (13%), ez viszont az összes tanulmány tekintetében kisebb mértékű. A Szerepváltozások köteteiben kisebb arányt jelenít meg a család, házasság és a nemek témaköre, mint a Szociológiai Társaság folyóiratában, viszont a nőkkel kapcsolatos kutatások körébe beemeli a közélet, politika, egészség, szegénység, bűnözés és devianciák, valamint az etnikum, cigányság kérdésköreit is.

Mivel a kategóriák értékelhető, ábrázolható kialakításához összevonásokat is alkalmaznunk kellett, megemlítjük, hogy a témák teljes katalógusa a Szerepváltozások köteteiben ennél is bővebb, mert az egyéb kategóriában található két cikk a migrációval, egy pedig a nyugdíj témakörével is foglalkozik.

Amennyiben több szerző jegyezte a tanulmányt, és köztük férfi is szerepelt, abban az esetben a cikk szerzőjét férfiként jelöltük meg. A nőként jelzett cikkíróknak nők voltak a társalkotói is többes szerzőség esetében. A Szociológiai Szemle 34 tanulmánya közül 7 (20,6%) volt férfi munkája, két írás esetében nővel társszerzőségben. A Szerepváltozások 75 tanulmányából 24-et írt férfi, illetve társszerzőség esetén férfi is (32%). Ezeket mutatja az alábbi, 2. táblázatunk.

2. táblázat

A Szerepváltozások c. kiadványsorozatban megjelent tanulmányok száma a tanulmány tartalma és a szerzők neme szerint, db

A tanulmány tartalma	Szerző neme		Összesen
	férfi*	nő	
Család, válás	0	5	5
Termékenység, gyermekvállalás	5	5	10
Munka, karrier	2	19	21
Házasság, párválasztás	0	2	2
Nemek, gender	1	5	6
Egyéb, nem besorolt	1	3	4
Közélet, politika	3	2	5
Egészség	5	1	6
Szegénység	4	0	4
Bűnözés, devianciák	1	8	9
Etnikum, cigányság	2	1	3
Összesen	24	51	75

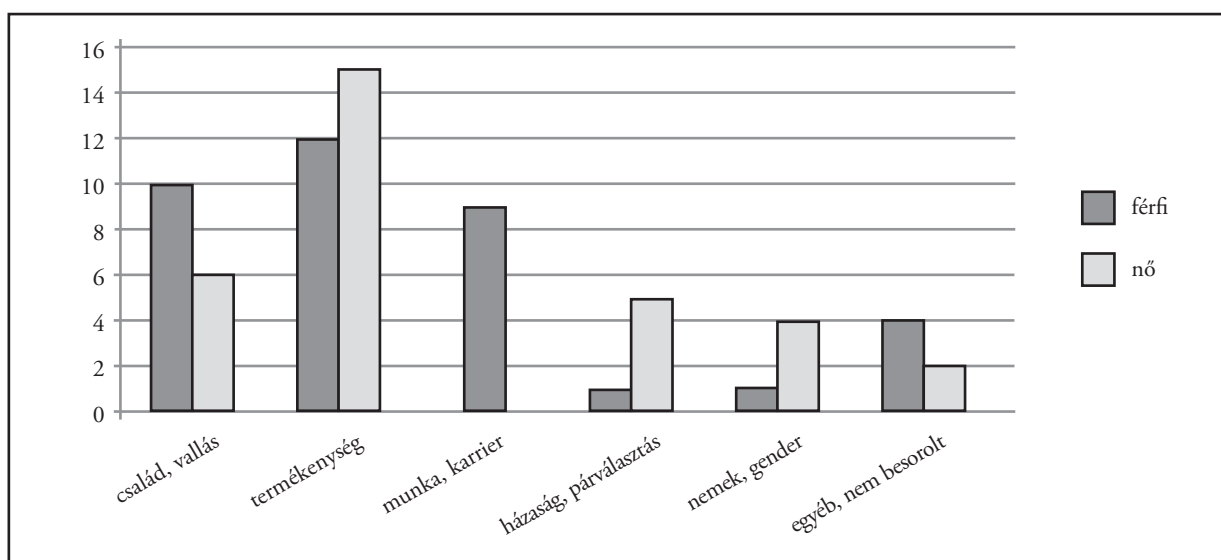
*Részben nővel társszerzőségben.

A 2. táblázatból azt látjuk, hogy a Szerepváltozások tanulmányírói közül a férfi szerzők leggyakrabban a termékenységgel és gyermekvállalással, illetve az egészséggel kapcsolatos témákban írtak vagy működtek közre, míg a nők a munka és karrier, valamint a bűnözés és a devianciák témakörében. A Demográfia c. szakfolyóirat

szerzői és témáinak vizsgálata ezzel részben összecseng, mert ebben a szaklapban 1995–2012 között a munka és karrier témában nem is írt férfi, a női szerzők pedig ebben a kutatói gárdában – a folyóirat jellegéből is következően – elsősorban a termékenység, gyermekvállalás témájában publikáltak (2. ábra).

2. ábra

A Demográfia c. folyóirat cikkei a tanulmány tartalma és a szerző neme szerint 1995–2012, db

A Demográfia folyóirat 1995–2012 között 69 olyan tanulmányt közölt, amelyet témája alapján vizsgálhatónak tartottunk, ebből 28 cikk szerzője vagy társszerzője volt férfi (40,6%). A cikkek témái lényegében csoportosíthatók voltak a Szociológiai Szemle esetében kialakított kategóriák szerint, és ha az időbeliségben vizsgálódunk, megállapíthatjuk, a vonatkozó témák jelentkezése jóval intenzívebb a 2000-es évek 2. felétől. A 69 cikkből 2005–2012 között 41 jelent meg (59,4%), ami azt valószínűsíti, hogy a családdal, nőkkel összefüggő témák iránti érdeklődés erőteljesebbé vált a korábbi időszakokhoz képest. Mind a férfi, mind pedig a női szerzők munkássága intenzívebb 2005-től a vizsgált témában, viszont a nőké fokozottabban: a Demográfiában a férfiak által (is) íródott 28 tanulmányból 15 jelent meg 2005-ben vagy utána (53,6%), női szerzők ebben az időszakban a 41 cikkből 26-ot jegyeztek (63,4%) (3. tábla).

Feltételezhetjük, hogy a Demográfia folyóiratban a férfi szerzők magasabb aránya a szaklap háttérintézményének munkatársi gárdája összetételével mutat összefüggést. A témába tartozó cikkek között 1992–1995 között szinte csak férfi szerzőt találunk ebben a folyóiratban. 1994-ben a Nemzetközi Családév alkalmából tudományos konferenciát tartottak a folyóiratot kiadó intézetben, a KSH Népeségtudományi Kutatóintézetben. A folyóirat 1994. évi összevont, 3-4. száma közli az előadásokat 14 db tanulmány formájában, ezek szerzői közt csak 3 nő volt.

A kiadványt megjelentető intézeti háttér tehát jelentősen befolyásolhatja a megjelenő cikkek szerzőinek nemi összetételét. Ezt tapasztaljuk a Társadalmi Riport kötetei esetében is, amelyik az 1990-es első megjelenés óta rendszeresen, két-

évente közöl tanulmányokat a magyar társadalom állapotát mutató kérdéskörökben. Ezek a tanulmányok többnyire a kiadványt megjelentető TÁRKI Társadalomkutatási Intézet vizsgálataihoz kapcsolódnak, ami a szerzői gárdát befolyásolja a nőkkel összefüggésbe hozható kutatások terén is. Ebben a körben 1990–2012 között 14 tanulmányt tudunk kiválasztani, ezek közül 9-et írt férfi, két esetben nővel közösen. A tanulmányokat tartalmilag is meghatározta a kutatóhely munkássága: részben megbízásaikból eredően is többször találunk köztük családtámogatásokkal, családi jövedelmekkel összefüggő munkákat, mint a Szociológiai Szemle, illetve a Demográfia írásai között.

Összegzés

Bár a megjelent tanulmányok címeinek vizsgálata csak hipotetikus következtetések levonását teszi lehetővé, az áttekintésünk alapján megkövethetőnek tartjuk néhány további feltételezés felvetését.

A nőkre irányuló témák a 90-es évektől jelennek meg nagyobb számban, eleinte inkább az egyes szociológiai ágazatokon (család-, szervezet-, és munkaszociológia) és a demográfiai szakterületeken belül. Érzékelhetően a fiatalabb, a szakmai pályája elején járó női szociológus generáció gyakran talál témát, lehetőséget a saját nemével való foglalkozásban, ehhez rendelkezésre állnak külföldi kutatási előzmények, és a szakmai struktúrák változásában is megvan a fedezet: státusok, kutatási lehetőségek, külföldi kapcsolatok, valamint magának a Társadalmi Nem- és Kultúra-kutató Központnak a létrejötte 2001 májusában.

3. táblázat

A Demográfiában nőkhez köthető témákban keletkezett tanulmányok a szerző neme és a megjelenés ideje szerint

A cikk megjelenésének ideje	Férfi*	%	Nő	%	Összesen	%
1995–2004 között	13	46,4	15	36,6	28	40,6
2005–2012 között	15	53,6	26	63,4	41	59,4
Összesen	28	100,0	41	100,0	69	100,0

*Részben nővel társszerzőségben.

Az egyes témákkal kapcsolatos szerzőségben befolyásoló tényező többek között a szakmai periodika jellege és a kiadványt megjelentető intézmény kutatási irányultsága, de nem utolsósorban a kutatói kérdésfeltevések, azaz a szerző munkásságának megcélzott területe is. Bár a nőket érintő kutatások elsősorban a nőket foglalkoztatják a társadalomtudományokkal foglalkozó értelmiségén belül – a tapasztaltak szerint leginkább a munka, karrier, vezetővé válás vonatkozásában –, de természetesen a kutatónők nem csak ezeken a területeken fejtenek ki munkásságot.

Ha bepillantunk a Szociológiai Szemle elődjének, a Szociológia c. folyóirat tartalomjegyzékébe is, azt a feltételezést fogalmazhatjuk meg, hogy az évtizedek során a nőkép a szakfolyóira-

tokban is változáson ment át. A rendszerváltás előtt még az ideológiailag determinált nő: a dolgozó nő képe dominált, ezt felváltja az emancipálódott, férfiakkal egyenlő karrierlehetőségeket igénylő nő képe, majd a közelmúltban a másság iránti toleranciát képviselő nő is kirajzolódik. Itt már nem az a kérdés, miért hátrányosabb a nők helyzete, már nem az emancipáció elfogadtatása a férfidominanciájú társadalommal, hanem magától értetődő már a nemek egyenjogúsága, a másság vállalása, mások mássága elfogadtatásának igénye. Mindez szemléleti változást is tükröz: az ideológiai nézőpont helyébe a szaktudományos lép, majd megjelenik külföldi hatásokra a gender szemlélet, amely a nemi hovatartozás szerint közelíti a társadalmat.

